

BESPIEGELINGEN OVER DE
'BIJBELVERTALER VAN 1360'.
ZIJN MILIEU, WERK EN PERSOON¹

door Dr. C. C. DE BRUIN

Leiden

III. ZIJN WERK

Als de 'vertaler van 1360' monnik is geweest, moet dit ook blijken uit de aard van zijn werk. In het voorafgaande is bij herhaling gerept van de naamloosheid waarachter hij zich placht te verbergen. Het handschrift van het nog te bespreken traktaat *Der minnen gaert* waarvan de bewerker zich Vranke Callaert noemt, voorshands buiten beschouwing gelaten, is er geen enkele codex gevonden waarin een auteursnaam voorkomt. Desondanks is het mogelijk een groot aantal prozavertalingen op zijn conto te schrijven. In de prologen ² die hij veelal aan zijn werkstukken vooraf laat gaan, ook in de korte epilogen waarmee hij ze soms afsluit, verstrekt hij waardevolle gegevens die door hun onderlinge samenhang bewijzen dat hier één auteur aan het woord is. Niet zelden noemt hij het jaar waarin en de dag waarop hij aan een vertaling de laatste hand had gelegd en verwijst hij naar een verdietsing die hij voordien had vervaardigd, of geeft hij het voornemen te kennen een nieuwe op touw te zetten. Mededelingen van deze aard maken het uitvoerbaar de lijst van zijn werken ten dele in chronologische orde te rangschikken. Hij licht de lezer in omtrent zijn beweegredenen en vermeldt somtijds de namen van vrienden op wier verzoek hij zijn taak heeft verricht. Er is nog een andere draad die door zijn werk heenloopt en de eenheid hiervan zichtbaar maakt: telkenmale bepleit hij, zoals we hebben gezien, in 'voerspraken' het bestaansrecht van stichtelijke lectuur in de landstaal en verweert hij zich tegen de 'clerken' en 'beniders' die de lezing daarvan door leken veroordeelden. Deze toon slaat hij

---

¹ Vervolg op NAK XLVIII, 1967, blz. 39-59, en NAK XLIX, 1968, blz. 135-154.

² De meeste zijn gepubliceerd door C. G. N. de Vooys, *a.a.*, blz. 137-158 en door Ebbinghe Wubben, *a.w.*, blz. 66-92, 227-228. De prologen op *Der heyleghere vadere Collacien* en het *Vaderboec* zijn afgedrukt op blz. 20-23 van dit artikel.

reeds aan in het eerste werk dat van hem bekend is, de verdietsing van het *Passionael* (1357/58); zij blijft doorklinken tot het slotakkoord in de bewerking van Gregorius' *Dialogi* (1388). In zijn laatste prologen last hij enige autobiografische bijzonderheden in, die betrekking hebben op de geleidelijk zwaarder drukkende last der jaren, zijn ziekelijkheid en verminderend gezichtsvermogen. Geschriften van zijn hand zijn tevens herkenbaar aan glossen die hij, niet in margine maar in de tekst, duidelijk onderscheiden door omlijning, aanbrengt; in deze woordverklaringen, gesteld in simpele bewoordingen met veelvuldige gebruikmaking van woorden als *eenrehande* en *properleec* (= eigenlijk), legt hij rekenschap af van de vertaalwijze van een bepaald woord.¹

Er is nog een ander middel met behulp waarvan men zijn auteurschap vast kan stellen. Ziet men zich bij het onderzoek van oorspronkelijk, niet overgezet werk van naamloze schrijvers veelal gesteld voor bijna onoverkomelijke moeilijkheden, bij anonieme vertalingen is de kans om tot een aannemelijke toeschrijving te komen aanmerkelijk gunstiger. Een overzetter is in zijn vrijheid nu eenmaal beperkt doordat hij staat onder de tucht van de stijl en woordkeuze van zijn voorbeeld. De meeste middeleeuwse prozavertalingen van bijbelse en andersoortige godsdienstige geschriften kenmerken zich door hun afhankelijkheid van de grondtekst. Meesterwerken van individuele vertaalkunst als de duitse bewerking van het Hooglied door Williram van Ebersberg en het nederlandse Diatessaron in de redactie van het luikse hs. waren in Europa schaars. Die gebondenheid aan het origineel is niet zozeer te verklaren uit eerbied van de vertaler voor het gezag van de oorspronkelijke tekst als wel uit zijn gebrekkige beheersing van de eigen taal. Het is juist de binding aan het voorbeeld die een welkom middel in handen speelt bij pogingen tot determinering van naamloze, uit het Latijn in de landstaal overgebrachte geschriften. Een analyse van de vertaaltechniek kan bij dit auteursonderzoek vruchten afwerpen. Het behoeft geen betoog dat dan van grovere hulpmiddelen gebruik gemaakt wordt dan bij de

¹ Enige voorbeelden: „velthoenre, ende in Latijn hetet coturnix, dit heten wi hier velthoenre, want ic en cans niet naere duytschen” (bij Exod. 16, 13 in hs. 's-Gravenhage, Kon. Bibl. 78 D 38, deel I, fol. 57^r). Bij de beschrijving van de stal van Bethlehem: „Ende inden ghemeynen wech was tusschen twee huise een pleyn overdect datmen in Latijn *diversorium* heyt, ende in Dietsche heit ict *asementhuis*” (hs. Londen, British Museum, add. 15310, fol. 9^r).

meer verfijnde methoden die gebruikt worden voor de toeschrijving van oorspronkelijk werk, maar daar staat tegenover dat de hier toegepaste werkwijze die weliswaar minder subtiel is maar een zekere objectiviteit waarborgt, de bewijsvoering aan kracht en doeltreffendheid doet winnen.

Bij dit onderzoek bewijst allereerst een nadere beschouwing van de copia verborum onschatbare diensten. Een man die een deel van zijn leven aan vertaalwerk besteedt, komt er gemakkelijk toe zich bij de weergave van bepaalde begrippen of synoniemen van routine-wendingen te bedienen. Ook de 'vertaler van 1360' is hieraan niet ontsnapt. Steevast bezigt hij hetzelfde woord ter vertaling van een latijns equivalent. Bijzondere betekenis komt toe aan zijn 'propriae voces'. Verdam behandelt in het *Middelnederlandsch Woordenboek*¹ tal van woorden waarvan hij, zonder zich daarvan bewust te zijn, uitsluitend vindplaatsen uit het werk van de 'vertaler 1360' had genoteerd. Deze alleen bij onze auteur voorkomende woorden bleken een bruikbaar middel bij de opsporing van ander werk van zijn hand. Vervolgens legt hij een duidelijke voorliefde aan de dag voor de overzetting van abstracta door middel van gesubstantiveerde infinitieven. Statistisch onderzoek zou kunnen uitmaken hoe dikwijls hij zijn toevlucht neemt tot voorkeurwoorden als *eenrehande*, *alomentomme*, *albedalle*, *nienant albedalle*, *niet albedalle*, *voerbarech* (inclytus) enz. Behalve de woordvoorraad is het de zinsbouw die kostbare aanwijzingen verschaft. In het passivum gebouwde zinnen vervangt hij veelal door actieve constructies met het subject *men*; genitiefvormen plaatst hij lietst vóór het regens; het imperfectum omschrijft hij bij voorkeur met een hulpwerkwoord; relatieve aansluiting heft hij op; na een bijzin leidt hij de hoofdzin gaarne met een hervattend *so* in.² Het spreekt vanzelf dat aan elk dezer syntactische kenmerken afzonderlijk, voor de hand liggend als ze zijn en eigen aan alle vertaalwerk van goede of middelmatige kwaliteit, slechts betrekkelijke waarde gehecht kan worden. Komen ze echter gecombineerd en in hoge frequentie voor, dan weegt het stilistisch argument des te zwaarder. Beslissende bewijskracht komt toe aan de boven

---

¹ E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek* I-IX, 's-Gravenhage 1885-1929.

² Zijn vertaaltechniek is ontleed in mijn *Middelnederlandse vertalingen van het Nieuwe Testament*, Groningen 1935, blz. 264-285.

bedoelde stereotiepe schabloonvertalingen van bepaalde latijnse termen en vooral aan de *propriae voces*.

Waarnemingen van de hier geschetste aard, gevoegd bij de gegevens die in de pro- en epilogen zijn te vinden, maken het mogelijk een voorlopige lijst van geschriften die van zijn hand zijn, op te stellen. Eerst vermeld ik de gedateerde vertalingen, daarna de niet gedateerde, alle met opgave van de latijnse teksten waarop zij berusten.

1. *Gulden legende*¹ (*Passionael*), 1357 ——— Jacobus de Voragine *Legenda aurea* [ed. Th. Graesse, Vratislaviae³ 1890]

2. *De historische boeken van het Oude en Nieuwe Testament*² met inlassing van gedeelten uit de *Historia Scholastica* van Petrus Comestor, 1359–1361 ——— *Biblia Sacra vulgatae editionis*.

Het oud-testamentisch gedeelte van de historischebijbel bevat ook de boeken *Cyrus*, *Alexander*, *Jan Hyrcanus* en de *Destructie van Iherusalem*, bewerkt naar de *Historia Scholastica* van Petrus Comestor en naar de *Spieghel Historiael*, de *Scholastica* (of *Rijmbijbel*) en de *Wrake van Iherusalem* van Jacob van Maerlant. Het nieuwtestamentisch deel behelst niet een vertaling van de vier evangeliën, maar een evangeliënharmonie waarvoor gebruik gemaakt is van het bekende 13de-eeuwse nederlandse *Leven van Jesus*,³ en wordt besloten door *Der apostelen werc*, beide weer met inlassingen uit de *Historia Scholastica* van Petrus Comestor.

3. *Benedictus' regule*, 1372 ——— *Regula S. Benedicti* [ed. Rudolphus Hanslik, in: CSEL 75, Vindobonae 1960]

4. *Sente Gregorius' omiliën*⁴ *op de evangeliën*, 1380⁵ ——— Gre-

¹ Fragmenten gepubliceerd door K. de Flou en Edw. Gaillard, *Beschrijving van Middelnederlandsche en andere handschriften die in Engeland bewaard worden* I, Gent 1895, blz. 68–79; C. G. N. de Vooys, *Middelnederlandsche Marialegenden* II, Leiden 1903, blz. 262–270; K. de Flou in: Versl. en Meded. der Kon. Vlaamsche Acad. 1923, blz. 183–189; C. C. de Bruin, *Mnl. geestelijk proza*, Zutphen 1940, blz. 163–165, 204–205 en door B. Kruitwagen in E. Lagerwey–B. Kruitwagen, *Die Legende van Sint Willebroert*, Maastricht 1940, blz. 35–56.

² Fragmenten bij De Flou-Gaillard, *a.w.*, blz. 20–22; Ebbinge Wubben, *a.w.*, passim; Ebbinge Wubben, *Fragmenten uit mnl. Bijbelvertalingen*, Groningen–Den Haag 1919, blz. 3–14 en in mijn *Mnl. geest. proza*, blz. 12–14.

³ J. Bergsma, *De Levens van Jesus in het Middelnederlandsch*, Leiden 1898.

⁴ Fragment in *Mnl. geestel. proza*, blz. 264–265.

⁵ Op deze datering, voorkomende in hs. 73 H 6 van de Kon. Bibl. te 's-Gravenhage, ben ik opmerkzaam gemaakt door de heer J. Deschamps; zie zijn artikel *Handschriften uit het Sint-Agnesklooster te Maaseik*, in: Album Dr. M. Bussels, Tongeren 1967, blz. 173.

- gorius I, *Homiliae XL in Evangelia* [ed. Migne, PL 76, 1075–1312]
5. *XIX boeckelkine vander heyleghere vadere collaciën*,¹ 1382 ——— *Apophtegmata Patrum* (Verba seniorum = Vitae patrum V en VI) [ed. Migne, PL 73, 855–1022]
6. *Jesaja, Jeremia, Klaagliederen*,² 1384 ——— *Biblia Sacra vulgatae editionis* [Jesaja „voertijts” vertaald]
7. *Der minnen gaert*,³ 1386 ——— pseudo-Bonaventura, *Stimulus amoris* [ed. A. C. Peltier, *S. Bonaventurae . . . opera omnia*, Quaracchi, XII, 631–703]
8. *Vanden houte slevens*,⁴ 1386 ——— Bonaventura, *Lignum vitae* [ed. A. C. Peltier, *S. Bonaventurae . . . opera omnia*, Quaracchi VIII, 68–86]
9. *Sente Gregorius Dyalogus*,⁵ 1388 ——— Gregorius I, *Libri IV dialogorum de vita et miraculis patrum Italicorum* [ed. U. Moricca, *Dial. lib. IV*, Roma 1924]
10. *De didactische boeken van het Oude Testament* ——— *Biblia Sacra vulgatae editionis*.
11. Een vertaling van de *Psalmen* ⁶ ——— *Biblia Sacra vulgatae editionis*
12. *Der vader boec of Der heyligher vader leven* ⁷ ——— *Vitae patrum II* (onvolledig) + I (volledig) [ed. Migne, PL 73 en 74]
13. *Vier omeliën van Sinte Bernardus op dat evangelie Missus est Gabriël angelus* ⁸ ——— Bernardus, *Homilae IV de laudibus Virginis Matris super verba Evangelii Missus est angelus Gabriël* [ed. Migne, PL 183, 55–88].⁹

¹ Fragment in *Mnl. geestel. proza*, blz. 263–264.

² Fragmenten in Ebbinge Wubben, *a.w.*, blz. 238–242.

³ Fragmenten in *Mnl. geestel. proza*, blz. 260–262.

⁴ Fragmenten in *Mnl. geestel. proza*, blz. 262.

⁵ Fragment in *Mnl. geestel. proza*, blz. 193–195.

⁶ Fragment, naar hs. Brussel, Kon. Bibl. 21625 (Cat. 606), in: *Bundel . . . De Vooy*, Groningen 1940, blz. 71–73.

⁷ Fragment in *Mnl. geestel. proza*, blz. 191–193.

⁸ Fragment in *Mnl. geestel. proza*, blz. 258–260.

⁹ Hs. 2873–74 der Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevat een traktaat getiteld *Der sonden daet ofte werke*, een gedeeltelijke vertaling van enige gedeelten uit het bekende *Compendium theologicae veritatis* van Hugo Ripelin van Straatsburg (ca. 1210–ca. 1270),

Als 14de nummer zou aan deze lijst toegevoegd kunnen worden *Sinte Gregorius XXII omeliën op Ezechiël* (ed. Migne, PL 76, 785–1072), indien vaststond dat de schrijver gevolg gegeven heeft aan het voornemen dat hij in 1384 in de proloog van zijn verdietsing van Jeremia¹ kenbaar maakte, dit geschrift „in duitsche te leggen”. Uit deze voorrede kan tevens worden opgemaakt dat hij ook het bijbelboek *Ezechiël* heeft vertaald.² Van beide teksten is tot dusverre geen codex teruggevonden.

---

ed. Bibliotheca Casinensis LV, 1880, 191 sqq. De titel is ontleend aan het opschrift boven cap. V van liber III van de latijnse tekst: *De effectu peccati*. Aanvankelijk had ik ook deze verdietsing op zijn naam gesteld. In de vertaalwijze zijn enige overeenstemmingen met het werk van onze overzetter te bespeuren, terwijl in de tekst omliggende glossen zijn aangebracht, die geformuleerd zijn in de trant welke hem kenmerkt. Zo legt de vertaler op de volgende wijze rekenschap af van zijn weergave van de begrippen *contritio* en *attritio*: „Men sal weten waer ic in dit capiteel sette berouwenesse, in dlatijn contritie, dats properleec die bedrueftheit die een mensche heeft in den rouwe sijne sonden. Mer daer ic hier sette bedrueftheit, daer staet in dlatijn attricio, dats properleec als een verherth herte in sonden vermorwet wert ofte te broken te brouwenessen” (fol. 71^r). Een eigenaardigheid van de vertaler van 1360 is namelijk dat hij meestal het persoonlijk voornaamwoord *ic* bezigt wanneer hij op eigen gelegenheid, zonder gebruik te maken van een bron, een toelichting geeft, een passage of woord verklaart of een nieuw woord vormt (zie boven blz. 12 en beneden blz. 24–25). Andere glossen die in *Der sonden daet ofte werke* voorkomen, kan men vinden in het stuk dat is afgedrukt in mijn *Mnl. geestelijk proza* (Zutphen 1940), blz. 144–146. Dit fragment laat tevens zien hoe de overzetter, zoekend naar het juiste woord, bezig is voor theologische begrippen een bevredigende weergave in zijn eigen taal te vinden. Evenals de duitse bewerkers van het *Compendium* (zie *Verfasserlexikon* V, Berlin 1955, 983) en de hollandse dominicaan Dirc van Delf die voor zijn in 1404 voltooid *Tafel van den Kersten Ghelove* (uitg. door L. M. F. Daniels, Antwerpen 1937–1938), een omvangrijk dogmatisch werk, de korte summa van zijn ordegenoot Hugo Ripelin gebruikte, spant hij zich in, een scholastiek-theologische terminologie in de moedertaal te scheppen, die de toets ener vergelijking met wat op dit gebied in Duitsland werd verricht, wel kan doorstaan. In *Der sonden daet ofte werke* komt éénmaal een etymologie voor: „De drie gheloven daer hier de tex af spreect, heten in Latijn *simbola*. *Simbolum* is gheseit van *sin*, dat es *met*, ende *bolus*, dats een *stuck* of *morseel*, want ten eersten simbole dede elc apostel sijn stuc of sijn deel. Ofte *simbolum* bediend cortleec een *teken* ofte een *bekennen*” (fol. 38v). Ofschoon de vertaler van 1360 zich herhaaldelijk van zulke woordafleidingen bedient, kan aan het voorkomen daarvan in het onderhavige traktaat moeilijk een argument voor eenheid van auteurschap ontleend worden, omdat ze in de geleerde litteratuur van de middeleeuwen schering en inslag waren (zie beneden blz. 25). De gelijkenis van de vertaalstijl van *Der sonden daet ofte werke* met die van onze overzetter is echter niet zo frappant dat het gerechtvaardigd is hem ook dit werkstuk toe te kennen. Eerder schijnt het afkomstig te zijn uit de kring van vertalers die in Rooclooster of elders naar zijn voorbeeld werkten (zie beneden blz. 25).

¹ Ebbinge Wubben, *a.w.*, blz. 228.

² De vertaling van *Ezechiël* behoeft niet als 15de nummer op de lijst geplaatst te worden, omdat zij oorspronkelijk één geheel uitmaakt met de vertaling van *Jesaja* en *Jeremia*. Handschrift 32 der Kon. Ak. v. Wetensch. dat de tekst van *Jesaja*, *Jeremia* en *Klaagliederen* bevat, is defect; *Ezechiël* ontbreekt. In de gedrukte Delftse bijbel van 1477 zijn *Jesaja* en *Jeremia* opgenomen in de vertaling van 1360. Of het boek *Ezechiël* in deze incunabel afgedrukt is naar het verloren gegane slot van hs. Ak. 32 en dus de gezochte vertaling, althans een omwerking hiervan, bevat, dient nog te worden onderzocht.

Uit bovenstaande catalogus is de soort van litteratuur die hij op verzoek of uit eigen beweging in het Nederlands overbracht, onmiddellijk af te lezen. De verzameling omvat uitsluitend geschriften van hagiografische, bijbelse en stichtelijk-ascetische aard; bij de tweede categorie zijn *Cyrus*, *Jan Hyrcanus*, *Alexander* en de *Destructie van Iherusalem* inbegrepen, omdat zij als complement van de gewijde geschiedenis deel uitmaakten van Comestors' *Historia Scholastica*. De latijnse teksten waarnaar de opgesomde vertalingen vervaardigd zijn, waren toentertijd gemeengoed en berustten doorgaans in de boekerijen van de mannenkloosters.

Wat in de opsomming allereerst de aandacht trekt, is de productiviteit van de vertaler. Lijvige boeken als het *Passionael* en de *Historiebijbel* waarin bovendien het grootste gedeelte van Petrus Comestor's *Historia Scholastica* verwerkt was, zijn in korte tijd bewerkt en worden gevolgd door een reeks waarin, naast soms andere gedeelten van de H. Schrift, enige werken van eveneens aanzienlijke omvang voorkomen. De auteur moet gelegenheid hebben gehad zich geconcentreerd op zijn taak toe te leggen. Blijkens de dateringen heeft het de schijn dat tussen 1361-1372 en 1372-1380 een stilstand in zijn productie is te bespeuren. Het is echter waarschijnlijk dat de vijf niet gedateerde teksten in de tussenliggende jaren ontstaan zijn – dit geldt met name de nummers 10 en 11 van bovenstaande lijst – terwijl bovendien rekening gehouden moet worden met de mogelijkheid dat niet alle geschriften die hij bewerkt heeft, bewaard zijn gebleven of als werk van zijn hand zijn herkend; deze vooralsnog niet teruggevonden teksten zouden eveneens in deze twee perioden van ogenschijnlijke stagnatie ontstaan kunnen zijn. Anderzijds is het niet uitgesloten dat factoren die hij niet in de hand had, hem genoopt hebben de geregelde voortgang van zijn werk enige malen te onderbreken.¹

Het is voor het vervolg van mijn uiteenzettingen dienstig uit de veelheid van gegevens die de opgesomde teksten behelzen, een

---

¹ Het verdient nader onderzoek of hij ook een *getijdenboek* heeft samengesteld. De zeven *boetpsalmen* in het Hulthemse handschrift te Brugge (gepubliceerd door C. P. Serrure in *Vaderlandsch Museum* II, 1859-1860, blz. 438-445) zijn in elk geval van zijn hand en mogelijk gelicht uit zijn complete vertaling van de Psalmen. De middelnederlandse *brevieren* met hun vele bijbelteksten, een braakliggend terrein van studie, dienen eveneens nagevorst te worden, evenals *Iheronimus souter* in hs. Brussel, Kon. Bibl. 2905-09 (zie Ebbinge Wubben *a.w.*, blz. 196-197).

aantal details te voorschijn te halen die alvast enig licht werpen op de afkomst, werkwijze en persoon van de auteur.

Bijzondere betekenis komt toe aan het oudste, te Brugge bewaarde, afschrift van het *Passionael* of de *Gulden Legende* (nr. 1), hoogstwaarschijnlijk zijn eersteling. De afstand in tijd tussen de autograaf en de transcriptie bedraagt slechts 10 maanden.¹ De taal van het afschrift vertoont noch uitgesproken westvlaamse noch speciaal brabantse trekken; zij is eer oostvlaams getint. Wanneer we mogen aannemen dat het verschil in dialect tussen legger en kopie gering is, strookt dit met de mening van Verdam,² dat de vertaler uit dit deel van Vlaanderen afkomstig was. Hij was tot deze opvatting gekomen na een onderzoek van de woordvoorraad in de zgn. Haagse Bijbel,³ waarvoor als uitgangspunt had gediend een glosse bij Exodus 16, 36: „iiiij ephi maken omtrent een rasire in Henegouwen ende omtrent iiiij veertelen der maten van *Aelst*”. Het feit dat de overzetter hier, en ook elders in zijn werk,⁴ Vlaanderen goed blijkt te kennen en nooit naar brabantse gebruiken verwijst, bewijst ten overvloede dat Oost-Vlaanderen zijn land van herkomst was. Dat vele latere afschriften van zijn vertalingen⁵

¹ Zie boven NAK XLVIII (1967), blz. 56. Volgens De Flou, de ontdekker van het brugse manuscript, verraadt de ductus van de hand een kopiïst die gewend was charters over te schrijven. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn dat dit oudste afschrift is vervaardigd door of voor een leek. De codex, die overigens wemelt van afschrijffouten, bevat slechts het zomerstuk en mist derhalve de proloog van de vertaler. Deze proloog is naar een latere, brabantse, in de Kon. Bibl. te Brussel bewaarde kopie bekend gemaakt door De Vooys, a.a., blz. 149-151.

² J. Verdam, *Nieuwe of minder bekende woorden uit een Haagschen bijbel van 1360*, in: Tijdschr. van Ned. Taal- en Letterkunde XVI (1897), blz. 1-20. Flandricismen in zijn taal zijn: *anclief* 'enkel', *asschevijstere* 'assepoester', *bloetlaken* 'bloedzuiger', *duwiere* 'spelonk, hol', *dootlage* 'moeras', *geraetsel* 'raadsel', *hoestole* (*hovetstool*) 'beste stuk huisraad of vee', *hoetstoelich* 'peculiaris', *keysterlinc* (soort gebak), *gecloosterde persone* (het werkwoord *cloosteren* alleen uit gentse bronnen bekend), *couter* 'campus, ager', *lingene* 'drek, slijk', *lochtinc* 'tuin', *lochtuun* 'tuin', *naerheit* 'nauwe verwantschap', *nijpsceerken* 'nijpschaar', *noenslaep* 'middagslaap', *onderbaliu*, *overbaliu*, *pickel* 'post van een stuk huisraad', *poteten* 'brij', *quareel* 'tichel', *rasire* (inhoudsmaat voor granen), *sante* 'garf, schoof', *schorpelioen* 'schorpioen', *schossen* 'brassen', *sie* 'oogappel', *siedse* 'zetel', *silversmit*, *slaepmuus*, *soeven* 'snorren, huilen, gieren', *gesoef*, *speldorn* 'braambos, doornbos', *spelthane* 'sprinkhaan', *vaddicheit* 'traagheid', *schrinkelen* 'beentje lichten, bedriegen', *vermod(d)elen* 'modderig maken', *vermoderen* 'modderig maken', *veselen* 'fluisteren', *veselaer* 'fluisteraar', *vitsen* 'met tenen doorweven', *wapensnider* 'wapensmid', *waterconduut* 'waterleiding', *waterleide*, *weffel* 'striem, buil'. Enige van deze vlaamse woorden zijn door Verdam in zijn artikel reeds genoemd, andere heb ik zelf toegevoegd.

³ Hs. 's-Gravenhage, Kon. Bibl. 78 D 38 (olim Y 401), een noordnederlands afschrift in twee delen, circa 1425 vervaardigd.

⁴ Zie boven NAK XLVIII, 1967, blz. 48.

⁵ Van zijn bijbelvertaling zijn vrijwel geen kopieën in het Brabants dialect bewaard. Behalve enige sporen van bekendheid van zijn werk in de kring van Ruusbroec, die in het slothoofdstuk van deze *Bespiegelingen* vermeld zullen worden, is als zuiver

in het Brabants gesteld zijn – hetgeen aanleiding gegeven heeft tot de gissing dat hij te Groenendael of Roodlooster woonde – zal nog worden verklaard.

Over het ontstaan van zijn verdietsingen van bijbelgedeelten (nrs. 2, 6, 10 en 11) verstrekt de schrijver enige waardevolle inlichtingen. Zijn aanvankelijk oogmerk was uitsluitend „datter loepender historien toebehoerde”, d.w.z. de historische bijbelboeken, te vertalen.¹ Aan het einde van *Jobs boec* deelt hij mee: „hier soude vervolgen nae desen boec den soutere ende dien is alleene in een boesken ghescreven, om dat dit boec te groet gherisen soude”.² Hieruit mag worden afgeleid dat hij in 1360 de toen reeds bestaande psalmvertaling³ kende, of wellicht zelf een nieuwe gemaakt had. In elk geval is de souter in hs. Brussel 21625 (nr. 11) van zijn hand.⁴ In de epiloog van *dander Machabeus boec* zegt hij: „hier soude volghen de boec vanden propheten, maer het is soe duncker te verstane leecken lieden, dat ict achter late”.⁵ Later heeft hij desondanks niet alleen het Hooglied en de wijsheidsboeken van het Oude Testament, maar ook de drie grote profeten bewerkt. Of hij ooit de kleine profeten⁶ en het 2de gedeelte van het Nieuwe Testament⁷ heeft verdietst, valt te betwijfelen. In de toen in omloop zijnde dietse lectionaria⁸ en epistolaria⁹ die de Epistelen van

---

brabantse tekst slechts één fragment bewaard, te weten het einde van caput 18 en het begin van caput 19 van het boek *Wijsheid* op een perkamenten strook welke heeft gediend als omslag van een register van de in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaarde Kerkelijke Archieven van Brabant 14624 (Statuten van Scholierendal te Zoutleeuw, 15de–16de eeuw). Cf. A. D’Hoop, *Inventaire général des archives ecclésiastiques*, t. IV, Bruxelles 1929, p. 263. De mededeling hiervan heb ik te danken aan de heer E. Persoons.

¹ Ebbinghe Wubben, *a.w.*, blz. 108.

² Zie J. Deschamps, *Middelnerlandse Bijbelhandschriften uit het klooster Sint-Catharinadal te Hasselt* in: *Liber amicorum ... M^{ter} Jan Gruyters, Hasselt 1957*, blz. 205.

³ Zie C. C. de Bruin, *Bijdrage tot de geschiedenis der middelnerlandse psalmvertalingen* in: *Bundel ... De Vooys, Groningen 1940*, blz. 56–60.

⁴ Zie boven: blz. 15.

⁵ Zie J. Deschamps, *a.a.*, blz. 207.

⁶ De kleine profeten in de gedrukte Delftse bijbel van 1477, die overigens uitsluitend werk van onze vertaler bevat, zijn hoogstwaarschijnlijk bewerkt door een noordnederlandse vertaler, wellicht een geestelijke uit de omgeving van de drukkers.

⁷ De brabantse vertaling van het 2de gedeelte van het N.T., bewaard in hs. Brussel 2849–51, stel ik, anders dan vroeger (*Mnl. vertalingen v.h. N.T.*, blz. 233–240), niet meer op zijn rekening, evenmin als de brabantse bewerking van *De libris teutonicilibus* van Gerard Zerbolt van Zutphen. Evenals de herziening van het Hooglied (uitgegeven door C. H. Ebbinghe Wubben in N.A.K., N.S., IV, 1906, blz. 285–297) zullen deze teksten wel vervaardigd zijn door een of meer monniken van Roodlooster.

⁸ Zie mijn *Mnl. vertt. v.h. N.T.*, blz. 69–145, 200–232.

⁹ Zie mijn artikel *Das mittelniederländische Epistolarium in Leningrad XX I LXIII* in: *Bibel und deutsche Kultur XI*, S. 227–237.

het kerkelijk jaar (perikopen uit het Oude Testament en uit het 2de gedeelte van het Nieuwe Testament) bevatten, was reeds een keuze van Schriftgedeelten voorhanden. Het feit dat deze bijbel-fragmenten reeds vroeger in de landstaal waren overgebracht en ter beschikking van belangstellenden stonden, kan de reden zijn geweest dat de behoefte aan een volledige vertaling toen nog niet werd gevoeld.

De vertaling van de *Apophtegmata patrum* onder de titel *XIX boeckelkine vander heyleghere vadere collacien* (nr. 5), in 1382 „uten herden swaren ghewapenden latine” vervaardigd” om Lodewijcs Thonijs van Bruesele begherte”,¹ begint de met volgende, nog niet gepubliceerde proloog: ²

„Om dat *Der heyleger vader leven* die in Egypten ende in Thebayden ende menegherande wildernissen, vander werelt verscheyden, in groeter penitencien ende in heilighen oefeninghen leveden, uten Latine in Dietsche getrocken es, soe eest oec orberlijc datmen een boec gheheeten *Der vader collaciën*, dat es vanden sonderlinghen leeren ende sentencien die si gaven op menegherande poenten gheesteliken levne toe behorende, dat ic dat oec te Dietsche trecke ten prophite alre menschen die hen te Gode waert keren in afghescedenen levne. Want hier in sal ic moghen merken eenrehande exemple daer hi sal moghen mede opclymmen ende voertganc hebben talre volmaechtheit.

Maer alsoe oec die Scriture tuycht, soe en was maer een tonghe van talen vanden beghinne der werelt, dat was die hebreusche tonghe, maer omme de sonde der hoverdicheit die was doe Adams kijndere die torre van Babiloniën maecten, soe werden die tonghen verwandelt in menegherande tonghen om harer hoverdicheit wille ³ te destruerene. Mer van allen tonghen ofte talen leven die drie die ⁴ voerbarichste, dats debreusche als moeder van allen tonghen, die gryexe tonghe als die wijste om die grote wijsheit die onder die gryexe vonden waert, ende die latijnsche tonghe, ende dese es edelst om tkeiserrike van Rome daermen dese tonghe hout. In de hebreusche tonghe gaf God die wyt ende bi sinen orlove ende wille was die wit in dien anderen tonghe oec ghetrocken, om dat

¹ Zie boven NAK XLVIII (1967), blz. 54.

² Hs. Brussel, Kon. Bibl. 11178, fol. 2^r-2^r.

³ *Lees*: om haren hoverdighen wille

⁴ *Lees*: bleven drie die

God wille alle gheredende menschen te sijnre kennissen brenghen. Ende wt dien twee tonghen es si oec anderen talen ghetrocken, alsoe si oec es in Dietsche vanden ghenen diet dede omder sempelre liede profijt. Daer omme murmureren vele clerke daer jeghen ende spreken quaet van dien, soe dat het schijnt een beniden der menschen salicheit, want diet weten ende leeren souden, si en mickens niet.¹ Dus leyt die blijnde den blijnden ende vallen beyde, dats te duchtene, in den gracht der eweliker verdoemenessen. Ende hier omme biddic elken dier sijn profijt in doen sal, dat hi neernstelijc bidde voer den ghenen die den dienst vanden Dietsche te makene dede, dat hem God alle sine sonden vergheve ende te sijnre glorien brenghe bi sijnre ontfermhericheit''.

Afgezien van de plotselinge, maar achteraf begrijpelijke gedachtesprong naar de behandeling van het thema der drie heilige talen, levert deze 'voerredene' vier belangrijke gezichtspunten op. 1° De vertaler deelt mee dat hij het *Vaderboec* (nr. 12) al heeft bewerkt; dit niet gedateerde werk is derhalve vóór 1382 verdienst. 2° *Der heyleghere vadere collaciën* is bestemd voor kloosterlingen die een afgescheiden leven leiden, en niet voor persoonlijk gebruik van de brusselse burger Lodewijc Thonijs. 3° Het is de schrijver bekend dat de bijbel ook in vele andere talen dan het Nederlands is overgebracht. 4° Ook hier behandelt hij een zaak die hem steeds ter harte ging: de bestrijding die de bijbelvertaling van de zijde van „vele clerke'' ondervindt.

Vermeldenswaard is in de tekst van „*Der heyleghere vadere . . . . collaciën*'' de terzijdelating van „sabs² Theremons derde collatie vander gracien ende den vrieuwille, ende is die XIII collatie inder ordinen'' met de motivering: „want si hout in eneghen dinghen daer vele sempelre liede mede in dolvinghe vallen souden, es te duchtene, soe dat si niet profitelice en ware te dietschen'' en eveneens van de XVIIde collatie, van abt Joseph, „want daer staen dinghen in daer de sempel mensche diese lesen souden'', herdesere in bedroghen werden mochten''. De eerste collatie handelt over de genade en de vrije wil, de tweede over leugens. Zoals hij in zijn bijbelvertaling in Leviticus 15, 18, 20 en Deuteronomium 22³

¹ en mickens niet = leggen er zich niet op toe

² sabs = van de abt

³ „Van dit capittel sla ic een deel over; soe wie dat lesen wil, soeket in die latijnsche bibel."''

sommige stukken onder verwijzing naar de latijnse tekst had weggelaten en gewaarschuwd voor een letterlijk verstaan van het Hooglied,¹ toont hij zich ook hier bezorgd voor het zieleheil van de „sempele liede” voor wie zijn werk bedoeld is.

De proloog op *Der vader boec* (nr. 12), die tot nog toe evenmin gepubliceerd was, luidt als volgt:²

„Vanden beghinne soe heeft ons Here God op dmenschelike gheslechte ghetoeft sine grondeloese goedertierenheit in sijnre graciën die hi altoes den mensche ghesonden heeft, bi welker graciën vele vaders beide in dOude Testament dat wi een deel in dietscher talen bi Gods hulpen ghemaect hebben, ende oec na ³ Nieuwe Testament [die] hem selven eenvoudich te hare verstennessen ghekeert hebben. Ende in dier verstennessen vonden si haer wesen, wanen dat si quamen ende werweert dat si soudē moeten, ende bi dier graciën die hem God verleende soe hebben si hem in menegher manieren gheregeert ter eeren ende ten love van haren God. Selke besaten ende regeerden dit goet van eertrike sonder minne van eertscher ghenuechten, hem selven houdende onbesmet van ghierēgher begherten ter eeren Gods. Selke lietent al ende leverden haren lichamen te doot om die minne haers Gods. Andere waren die hem verscieden vander werelt ende van allen menschen ende vloen bloot in wildernessen ende in wouden om vrielike ende sonder commer daer haers selfs te pleghere in heyleghe oefeninghen.

Van desen vaders herdachte wel Sinte Pauwels, doen hi versuchtende seide: De heyleghe hebben gheleden spotte ende slaghe, ende hier en boven oec boyen ende kerkeren. Si worden becoert ende inder dootslach des sweerts versleghe. Si ghinghen omme in clederen van hare ende in pelsen van gheiten, breke hebbende ende vernoey ghedoeghende endequellinghe, ende deser en was die werelt niet weert. Van desen vermaent Gregorius oec ende seet aldus: Siet Gods wtvercoerne doen tonder haer vleesch ende maken haren gheest sterk; si ghebieden den duvelen; si blincken in doechden; si veronweerden dese eertsche dinghen ende si predeken deulike leven met woerden ende met seden. Dat ewelike leven

---

¹ Zie boven NAK XLIX (1969), blz. 143-144.

² Afgedrukt naar hs. Brussel, Kon. Bibl. 15134, fol. 1^r met varianten uit hs. 11173.

³ Lees: int

minnen si stervende ende daer toe gheraken si bi tormenten. Men machse dooden, ende men machse van dien levenne niet afkeeren.

Ende hier om soe willic ende meyne bider hulpen ons Heeren te dietscher talen te treckene der heylegher vader leven te exemple ende te leeringhen alder gheenre die hem om die minne Gods van allen willen afscheeden ende haren voetstapen volghen in willegher armoeden ende breke, om te ghecrigene den loen daer dese vadere voer in ghetorden sijn, om dat si wandelen selen doerden nauwen yngen wech diese ten eweghen levenne heeft ghebracht''.

Deze proloog levert een voor de chronologie van zijn werk gewichtig gegeven op: het omvangrijke *Vaderboec* is vertaald, nadat de bewerker een deel van het Oude Testament in het Nederlands had overgebracht. Het lijdt geen twijfel dat hij hiermede zijn verdietsing van de historische boeken van het Oude Testament bedoelt. De overzetting moet derhalve tussen 1361 en 1382 tot stand zijn gekomen, wellicht eerder aan het einde dan in het begin van deze periode' omdat de nauw met het *Vaderboec* verwante *Der heyleghere vaders collaciën* uit 1382 dateren. Evenals laatstgenoemd werk is *Der heyleghere vaders leven* bestemd als lectuur voor al degenen die in het voetspoor van de woestijnvaders een van de wereld afgescheiden leven van „willighe armoede ende breke'' willen leiden. De auteur heeft derhalve voor tweeërlei kring van lezers gewerkt. De meeste van zijn vertalingen, in elk geval de *bijbelboeken*, het *Passionael* en Gregorius' *Dialogi*, waren bestemd voor leken; andere, in het bijzonder de nummers 3, 5 en 12, en waarschijnlijk ook 14, voor kloosterlingen.

Opmerkelijk is dat de schrijver in het tweede gedeelte van zijn voorwoord ten verfolge op zijn karakteristiek van de „vaders'' met opzet juist zulke uitspraken van de apostel Paulus (Hebr. 11: 36–38^a) en paus Gregorius I schijnt te kiezen waarin van hoon en vervolging sprake is. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat hij het lot van diegenen onder zijn tijdgenoten die in het voetspoor der „vaders'' door hun ascese en prediking hun verwereldlijkte omgeving vurige kolen op het hoofd stapelden, vergelijkt met de spot en de „slaghe'' die de woestijnvaders ondervonden. Het staat vast dat de weinigen die in zijn tijd nog bezielde waren door het apostolisch-evangelisch enthousiasme van de vorige eeuwen, het voorwerp waren van smaad. Het is alsof zij door de 'wereld' als bigotte vromen werden gehoond. In het volgend hoofdstuk

zal dit nader worden aangetoond. Hij sympathiseert niet alleen met hen, maar hij is ook hun deel- en lotgenoot. De prologen die hij aan zijn vertalingen vooraf laat gaan, maken herhaaldelijk gewag van de tegenkating die hij bij zijn streven om stichtelijke geschriften in de lekenwereld ingang te doen vinden, ondervond van de zijde van „beniders” en boosaardige critici. Weliswaar zette hij hiermede zijn leven niet op het spel, maar het onbegrip en de tegenwerking die hij ervoer, stelde hij op één lijn met het „vernoey” en de „quellinghe” waarvan de heiligen van vroeger tijden het slachtoffer waren geweest.

Is alleen al de lijst van de vertalingen, die onze auteur vervaardigd heeft, een aanwijzing van zijn vertrouwdheid met de theologische litteratuur, nadere kennisneming van zijn werk bevestigt dit. Zijn stilistische begaafdheid was weliswaar niet zo groot dat hij, als sommige mystieke schrijvers, een taal vermocht te scheppen die gevormd was naar het latijnse kunstproza van een Bernard van Clairvaux en andere woordkunstenaars. Is hij in zijn prologen en glossen zelf aan het woord, dan geeft hij op niet bepaald vlekkeloze wijze uitdrukking aan zijn gedachten. Nochtans beschikt hij, zonder een meester in de moeilijke kunst van het vertalen te zijn, over de bekwaamheid de bedoeling van de voor hem liggende teksten in begrijpelijk Nederlands te reproduceren, vooral als hij verhalende of meditatieve stof bewerkt, en zich niet gesteld ziet voor de zware taak de *Apophthegmata patrum* of de oudtestamentische profeten te verdietsen.

Pijnlijke nauwgezetheid legt hij aan de dag, wanneer hij in omlijnde glossen ¹ verantwoording aflegt van een vertaling, waarbij

---

¹ De glossen die hij in de tekstkolom, niet interlineair of in margine, maar met omlijning placht aan te brengen, doen, zoals we gezien hebben (zie boven blz. 12) dienst als herkenningmiddel bij de toeschrijving van vertaalwerk aan de anonymus van 1360. Het spreekt vanzelf dat hij de gewoonte, met behulp van verklarende toelichtingen de betekenis van de voor hem liggende tekst te verduidelijken, had afgekeken van de geleerde latijnse litteratuur die hij kende en raadpleegde. Het klassieke voorbeeld van geglosseerde latijnse teksten zijn de *Glossa-Ordinaria*-manuscripten van de Vulgata en het *Decretum Gratiani*, waarin op elke bladzijde een klein tekstgedeelte omringd wordt door en gelardeerd met verklaringen die aan oudere commentaren ontleend of door de samenstellers zelf toegevoegd zijn. In enkele volkstaalteksten, met name bijbelvertalingen maar ook andere geschriften, is dit voorbeeld, zij het op bescheiden schaal, gevolgd. De geleerde en kunstenaar die in de 2de helft van de 13de eeuw de oerredactie van het zgn. *Luikse Diatessaron* samenstelde, voorzag zijn vertaling van *expositiones*, *additiones* en *glosae* die hij hetzij tussen de regels hetzij op de kant bijschreef; soms nam hij ze in de tekst op, weliswaar duidelijk hiervan onderscheiden door een bijgevoegde mededeling dat hier een *expositio* is ingelast, maar nooit van de bijbeltekst onder-

hij zich richt naar lexica als het *Catholicon* van Joannes Genuensis de Balbis O.P. († 1298).¹ Ook voor zijn typisch middeleeuwse woordafleidingen gebruikt hij zulke bronnen, bijv. Petrus Comestor's *Historia scholastica*, als hij zegt: „dese heten in Latijn *eunuchi*, want *eu* dats goet ende *nuche* of *nuchus* dats *zeghe*, want dese sijn van goeden zeghen”. Niet aan een geleerde woordverklaring ontleend, maar wel naar het latijnse grondwoord gemodelleerd is de curieuze weergave van *virago* in Gen. 2:23: „Dese sal heten *manhaghet*, want si es vanden man ghenomen. In Hebreusch hiet die man *is* ende omdat dwijf vanden man was, soe hiet hise *issa*. *Man* hiet in Latijn *vir* ende daer af eest wijf interpreteert *virago*, ende dat was properlijc des eerst wijfs name. Nu es dat alre wyve name, eer si haer suverheit verliesen, maer nu laetmen die *a* claer wte ende seit *virgo*. Dese *virago* duutschen wi *manhaghet*, want men late² daer oec ute .i. *a*, soe eest oec *maghet*, dat *virgo* bediet”.³ Gesteld in deze soms simpel geformuleerde bewoordingen, maken zijn woordverklaringen, al of niet uit „wel gheautorizeerde boeken”⁴ overgenomen, ten onrechte de indruk van tentoonspreading van kwasi-geleerdheid. Zulke etymologieën waren in de middeleeuwse litteratuur schering en inslag. Dat hij goed onderlegd was in de toenmalige theologische litteratuur, blijkt uit het gemak waarmee hij herhaaldelijk Gregorius de Grote en Bernard

---

scheiden door een omlijning. Het is juist deze omlijning die het werk van de 'vertaler van 1360' herkenbaar maakt. In deze samenhang verdient het opmerking dat vertalers en kopiïsten in de omgeving van Ruusbroec, met name in Rooclooster, waar exemplaren van zijn werk circuleerden, ook in dit opzicht in zijn voetspoor gingen. De vertaling van het 2de gedeelte van het Nieuwe Testament die in laatstgenoemd klooster is vervaardigd (hs. Brussel Kon. Bibl. 2849-51), behelst eveneens een overigens gering aantal omlijnde annotaties. Dat men hier de geschriften waarover men beschikte, met aandacht las, blijkt o.a. uit de toevoeging van een zevental nederlandse prozaglossen in het dichtwerk *Leven van S. Lutgart* (uitgegeven door F. van Veerdeghe, Leiden 1899); het enig bewaarde manuscript hiervan is in bezit van Rooclooster geweest. Gheraert, broeder van het bij Groenendael gelegen kartuizer klooster Herne, voegde in zijn afschrift van een aantal traktaten van Ruusbroec verklaringen in margine toe. Zie W. de Vreese, *Bijdragen tot de kennis van het leven en de werken van Jan van Ruusbroec*, Gent 1896, blz. 26-27 en de uitgave *Jan van Ruusbroec, Werken I-IV*, Tielt 1945-48, waarin deze glossen zijn afgedrukt.

¹ Ebbinge Wubben, *a.w.*, blz. 118-120.

² *men late*, lees *laet men*?

³ Het is duidelijk dat hij de woorden *man* en *maghet* samensmelt tot de nieuwvorming *manhaghet* zoals hij in het latijnse *virago* een vermenging van *vir* en *virgo* meent te herkennen. Of hij hierin tevens de gedachte wil leggen: „zij die den man behaagt” (Verdam, *Mnl. Wdb.* IV, 1109) is te betwijfelen.

⁴ Aldus karakteriseert hij zijn geleerde bronnen in de grote proloog voor zijn vertaling van het Oude Testament; zie Ebbinge Wubben, *a.w.*, blz. 74.

van Clairvaux citeert. Ook het werk van Fulgentius van Ruspe (467–522), de schrijver van het in de middeleeuwen populaire compendium der dogmatiek *De Fide*, was hem niet onbekend. Hoe bedreven hij was in het kanoniek recht, zal in het volgende hoofdstuk blijken. Voorlopig wijs ik op zijn „voerredene” op het *Passionael*, waar hij zegt: „in decrete es verboden dat nieman horen en sal eens papen dienst die men weet hebbende een amie”,¹ op zijn toelichting bij Kon. 5, 27 waar hij zegt wat „in rechte” geschreven staat over het kwaad van de simonie, en op een passage in zijn grote proloog van de historischebijbel: „Oec sel men weten dat van den paeusen ende van der heiligher kerken gheordineert is ende gheboden in rechte op die macht van gehoorsaemheden dat elck kersten mensche op elken heylighen dach ten minsten een messe al uut is sculdich te horen, tensi dat hem noetsaken daer of beletten”.² In zijn *Passionael*vertaling geeft hij blijk de *Summa de ecclesiasticis officiis* van de Parijse godgeleerde Johannes Beleth (ca. 1150) te kennen: „Alsoo Johannes Beleth seit, soo pleghen die coninghen van Vrancrijcken hoor cappen in den stride te voeren, ende die ghene die hoor cappen wachteden, die hietmen capellanen”.³

Deze van de wereld afgekeerde, in de volkstaal schrijvende monnik was derhalve goed thuis in de godgeleerde letterkunde van zijn tijd. Wanneer hij in zijn prologen eventuele onjuistheden en onnauwkeurigheden wijt aan zijn „kinschheit”, „domheit”, „plompe onverstandelheit” en „ongheleertheit”, dan is dat een retorische topos, maar tevens te verklaren uit vrome humilitas. Zodra hij het opneemt voor het goede recht van lezing van stichtelijke boeken door leken, laat hij zijn schroom varen en bestrijdt hij zonder een blad voor de mond te nemen zijn tegenstanders. Dan klinkt ironie in zijn woorden, wanneer hij zegt: „vele geleerde liede becnagen ende lachteren dat men den leecken menschen de schrifture in Dietsche maect, selke omdat sijt niet gedoen en connen dat andere doen,⁴ andere omdat men verholenheit der scriftueren den gemeenen lieden oppenbaert”,⁵ en ook wanneer hij in de pro-

¹ Hs. Brussel, Kon. Bibl. 15140, fol. iv.

² Ebbinge Wubben, *a.w.*, blz. 71–72.

³ *Passionael, Winterstuc*, Ter Goude, G. Leeu, 1480, fol. 25 v.

⁴ *niet gedoen . . . . andere doen* het niet kunnen verkroppen dat anderen het doen of niet bij machte zijn te doen wat anderen wel presteren.

⁵ Hs. Brussel, Kon. Bibl. 1805, fol. 1^r.

loog van het Hooglied gewaagt van „een ridder die soe groeten cleric was dat hi was baetseler in diviniteit ende hadde van elken dinc gheantwoert”.¹ Hier is niet een man aan het woord die eerbiedig opziet tegen een universitair gevormde theoloog die tijdens de ‘disputationes’ alle ‘quaestiones’ had kunnen beantwoorden, maar een van de wereld „afghesceiden” kloosterling die de opgeblazenheid en zelfoverschatting van de schoolgeleerdheid verafschuwt. De gegevens bieden geen houvast voor het uitspreken van een vermoeden omtrent zijn eigen vorming. Het kan zijn dat hij te Parijs had gestudeerd en zich na een innerlijke ommekeer in een klooster had begeven, maar evengoed is het mogelijk dat hij van meet af behoord heeft tot een monachale gemeenschap en in dit milieu de kennis heeft opgedaan die voor een omvangrijk vertaalwerk als het zijne onontbeerlijk was.

Wordt vervolgd

---

¹ Ebbinge Wubben, *a.w.*, blz. 88.